

Híd a magyar-szlovák kulturális kapcsolatokban

A történész és politikus Zsilinszky Mihály

Zsilinszky Mihály a XIX. század végén, a XX. század elején a magyar politikai élet, a magyar történetírás és – egyházi tevékenységének hála – a magyarországi evangélikus egyház ismert alakjai közé tartozott. Szülőhelye Békéscsaba volt, amit az irodalomban csak „Magyarország legnagyobb szlovákok lakta településének” neveztek. Zsilinszky Mihály 1838. május 1-én született egy tehető gazdacsaládban. Apja egy időben a település bírója volt. Elemi iskoláit a szülővárosában végezte, elsősorban a helyi ismert pedagógus, Vilim János hatása alatt. Mivel Békéscsaban egyértelműen a szlovák nyelvi közeg volt a meghatározó, a népiskola elvégzésére szülei ezért Oroszákra írták be, főleg a magyar nyelv elsajátítása érdekében. Nyelvtudását a későbbi években tovább gyarapította, így a szlovák (előbb csak csabai nyelvjárási szinten), a cseh (ami a bibliai csehet jelenti, amit ő egy munkája előszavában szlovák nyelvnek nevezett) és a magyar nyelv mellett megtanult németül, latinul, angolul és franciául is. Középiskolai tanulmányait a szarvasi evangélikus gimnáziumban folytatta. 1858-ban beiratkozott Pestbudán az evangélikus teológiai akadémiára. A hagyományoknak megfelelően Németországban a hallei és a berlini egyetemen is tanult, s tanulmányutakat tett a német fejedelemségek országaiban, Svájcban, Francia- és Olaszországban. Teológiai tanulmányai ellenére nem vonzotta a papi pálya, inkább a tanítás lehetőségét választotta a gimnáziumban, ahol annak idején ő maga is végzett. A békési esperesség meghívására 1861-ben Szarvason vállalt tanári állást. Elsősorban történelmet, irodalmat, de szépírást, hittant és saját indíttatásból rajzot is tanított.

Zsilinszky Mihály különösen tevékeny, nagyratörő és rátermett pedagógus volt, a történelem iránti kiemelkedő érdeklődéssel. E tekintetben kétségtelenül különös hatással volt rá apósa Haan Lajos (1818-1891), békéscsabai evangélikus lelkész, aki lelkes helytörténeti kutató, s író volt. Szeberényi Lajos Zsigmond és Francisci Mihály a Čabiansky kalendár (Csabai kalendárium) 1936-os kötetében az alföldi szlovák írók életéről és munkásságukról szóló írásukban Zsilinszkyt is a szlovák írók közé sorolták. Azt a megjegyzést fűzték a személyéhez, hogy sok könyvét magyarul írta, egyedüli eredeti szlovák nyelvű munkája a Dějepis městečka Sarvaš a opis nynejších jeho poměrů (Szarvas város története és jelen állapotának leírása), Pest, 1872.

A könyvírói munkásságot illetően helytálló adatot közöltek, ugyanakkor nem vették figyelembe

Zsilinszky szlovák nyelvű cikkeit, amelyek a Vlasť a svet, a Cirkevni, illetve Cirkevni listy, a Slovenský letopis, a Slovenské noviny (*Hornýánszky* lapja) hasábjain jelentek meg. Nem említették választási felhívását sem, amely Príhlas k voličom b. čabianskym (A csabai választókhöz) címen jelent meg Békéscsaban 1887-ben, valamint a Széchenyi és a nemzetiségi kérdés (Budapest, 1894.) című értekezés szlovák nyelvű fordítását sem.

Zsilinszky Mihály az 1870-es években, majd a későbbi évtizedekben azonban számtalan könyvet és cikket írt. Főleg a magyarországi protestáns egyház történetével, Békés és Csongrád megye történetével, a XVII-XVIII. századi országgyűlések, valamint jeles személyek munkásságának és életének történeti feldolgozásával foglalkozott. A magyar történelem számos problémaköréhez hozzászólt, s kritikus szemmel követte a korabeli szlovák történészek munkáit (a nemzeti mozgalommal, a túrócszentmártoni centrummal összefüggésben). Zsilinszky életrajzi munkái magas szakmai színvonalat képviseltek, levéltári kutatások és lelkiismeretes témafeltárás jellemezte azokat. A történetírás, a képzőművészet a politika és az egyházi élet jelentős személyiségeivel foglalkozott. A szlovák kultúrtörténet alakjai közül: Vilim János, J. Kupecký, Wallaszky Pál, Daniel Krman, Tessedik Sámuel, Haan Lajos és Székács József életrajzírója volt. Magyarra fordította Tessedik Sámuel önéletrajzát és néhány tankönyvet, emlékkönyvet, énekgyűjteményt is kiadott.

1874-ben lemondott tanári állásáról s a szerkesztői, kutatói, kiadói, egyházi és politikusi tevékenységnek szentelte idejét. 1875-ben a Békés című hetilap szerkesztője lett, illetve munkatársa a Slovenské noviny, majd a Vlasť a svet kormánybarát lapnak. Tizenkét évig (1874/75-től) szerkesztette a Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat évkönyveit. Ennek a figyelemreméltó szervezetnek egyébként társalapítója és titkára is volt. Haan Lajos alelnökkel az említett évkönyvek legaktívabb szerzőinek bizonyultak. A 70-es évektől kezdődően a békési evangélikus esperesség felügyelője is volt. (Később más jelentős tisztségeket is betöltött az evangélikus egyháznál: 1898-tól a Bányakerület főinspektora, 1911-ig a Luther Társaság elnöke, utóbb első titkára, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja, majd 1903-tól alelnöke.)

Tudományos karrierjének kezdetétől fogva apósának, Haan Lajosnak hatása alatt állt, aki tanácsokkal láthatta el, különösen a helytörténet vonatkozásá-

ban. Haan a Matica slovenská felé is próbálta ösztönözni. Mindketten tagjai voltak ennek a nemzeti intézménynek (Zsilinszky 1872-ben lépett be az egyesületbe). A szervezet békési képviselőjéhez tartoztak *Jeszenszky* Károly mezőberényi evangélikus lelkésszel, *Szlujko* János mezőberényi evangélikus tanítóval, *Koren* István szarvasi gimnáziumi professzorral, *Kvacsala* János szarvasi gimnáziumi tanulóval, *Novák* János békéscsabai polgárral és másokkal együtt. Haan és Zsilinszky 1877-ben együtt adták ki a Békésmegyei oklevéltár – Monumenta diplomatica comitatus Békésiensis című kiadványt.

Ismert tény, hogy Zsilinszky Mihály 1876-ban a Slovenský letopis-ban (az akkor legismertebb szlovák történelem, Franttišek *Sasínek* lapjában) megjelentette *Prónay* Gábor szlovák nyelvű körrendeletét 1683-ból, majd 1877-ben a Slovenské listiny k poznaniu pomerov v Uhorsku (Szlovák oklevelek a magyarországi viszonyok jobb megismeréséhez) című cikkét is.

„Híven és eltántoríthatatlanul”

A Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület keretén belül kifejtett tevékenységével, illetve politikájával szemben, Zsilinszky Mihály elsősorban a Szlovák Múzeumi Társaság alapszabályainak, illetve tevékenységének elfogadtatásában kifejtett munkájáért szerzett jó hírnevet a szlovák nemzeti mozgalom híveinél. E Társaság keletkezése főleg *Andrej Kmeť* pap, régész és botanikus személyéhez fűződik, aki annak szervezője volt. 1895. augusztus elején, *Kmeť*-tyel való találkozása alkalmával Zsilinszky Mihály (ahogy arról A. *Halaš*ának beszámolt) keserűen kifakadt az ún. „hazafiúcskákra”. Azt mondta, hogy „amikor valakiről azt hallja, hogy pánszláv, már biztos benne, hogy egy hasznos és becsületes emberről van szó, aki csöndben dolgozik a hazájáért és az emberiségért.” A túrócszentmártoni szlovákok Zsilinszky segítségével megpróbálták a Szlovák Múzeumi Társulat számára visszaszerezni legalább egy részét a Matica slovenská gyűjteményének.

A helyzet az egykori Maticás gyűjteményekkel kapcsolatban meglehetősen bonyolult volt, mivel *Dr. Fejérváthy*, a Széchényi Könyvtár igazgatója és a Főfelügyelőség tagja a Szlovák Múzeumi Társulat részére a gyűjteményt nem adta át. Inkább hivatalosan elküldte a Nyitra Megyei Múzeumnak, hogy a Maticás kiadványokból kiemeljék azokat, amelyek lázítanak és nemzeti összeférhetetlenséget szítanak. 1907-ben Zsilinszky Mihály levelet írt *Kmeť*nek, s a Szlovák Múzeumi Társulat számára „számtalan szlovák dokumentumot” ajánlott fel, amelyeket úgymond „ismeretlenektől kapott eredetvizsgálatra, illetve szabad felhasználásra”. Rövid időn belül *Kmeť* postán kapott két, száz kilogrammos ládát, amelyek szlovák szerzők kézírataival, illetve nyomtatványokkal voltak teli. Zsilinszky ily módon valóban segítette a Társulatot szándékában és gazdagította gyűjteményét.

Pozitív szerepet játszott 1904-ben a kovacsicai gyülekezet lelkészi állása körüli pereskedés kapcsán is. Az akkori bánati esperes, *Kramár* Béla egy „magyarbarát” jelöltet támogatott, így a vita a sajtó nyilvánossága előtt éleződött ki. *Sárkány* Sámuel püspök és Zsilinszky Mihály kerületi inspektor ekkor mindenféle obstrukcióval szemben a „szlovák oldalra” álltak. Új kovacsicai lelkésznek végül 1904 novemberében az árvai Jaszenováról származó *Ján Čaplovič*ot választották meg. Úton új székhelye felé megállt Budapesten, s látogatást tett Zsilinszky Mihálynál. Megköszönte neki „határozott kiállítását” a kovacsicai igazságos választás érdekében. Ahogy arról a kovacsicai egyház történetével kapcsolatban az ifjabb *Ján Čaplovič* írta: „Zsilinszky Mihály ritka szép jelenség volt a régi Magyarország evangélikus egyházában. Az evangélikus egyház érdekét és az igazságosságot soha nem tévesztette szem elől és mindig rettenthetetlenül fellépett az egyházon belüli méltánytalanságokkal szemben. *Ján Čaplovič*ot is arra buzdította, hogy híven és eltántoríthatatlanul viselje magát nehéz helyzetében, a bánati, nemzetiségileg legtűrelmetlenebb esperességben. Figyelmeztette, hogy a Bánátban (így Kovacsicán is) az urak megegyeztek, hogy vele egyáltalán nem érintkeznek, amire *Ján Čaplovič* rögtön megfelelt, hogy Kovacsicába nem különböző urak miatt megy, hanem hogy csak azzal a néppel éljen, amelyik őt megválasztotta és amelyről tudja, hogy őt örömmel fogadja.” Ifjabb *Ján Čaplovič* szintén értékelte Zsilinszkynek az apja melletti kiállítását az 1907-1909 között zajló ún. kovacsicai perben.

Kettős identitás

Zsilinszky a történetírásban és publicisztikában céltudatosan magyar hazafiként lépett fel és mindenféle nemzetiségi probléma esetén úgy tartalmi, mint formai szempontból semleges álláspontot igyekezett elfoglalni. Ha a téma megkívánta konkretizálta az élet adott területét, a korszakot, a régiót, illetve az embereket a szó etnikai értelmében is, de munkáiban a szlovák etnicitásra való utalás csak nagyon szerény mértékben jelent meg.

Mint történész és helytörténeti munkák szerzője nem hallgatta el Békés megye multikulturális és multietnikus jellegét, vagyis a régióét, ahonnan származott. Óriási számú munkái közül – már abban az időben, amikor a tekintélyes magyar politikusok közé tartozott – a Rudolf főherceg kezdeményezésére keletkezett németül és magyarul megjelent, az Osztrák-Magyar Monarchiát ismertető nagy terjedelmű honismereti enciklopédikus műben is ilyen szellemben írt. A Magyarországról szóló második kötetben (Bécs, 1891.) Zsilinszky volt a Békés megyei fejezet szerzője. Ebben megállapította például: „A vallásfelekezeti és a nemzetiségi viszonyokkal kapcsolatban Békés megye szó szerinti kis tükré az egész országnak. Minden felekezet és nemzetiség ragaszkodik saját szokásaihoz, anélkül hogy jogot

formálna mások tradícióinak értékeire. Ebből fakad az emberek külső megjelenési formáinak sokszínűsége, az öltözködésben, az otthoni lakáskultúrában, amely sokszínűség azonban soha nem torkollik kiáltó ellentétekbe. Egy ugyanazon település lakói már első látásra különböznek nyelvükben és vallásfelekezettükben. A város egyes részeinek sajátosság a karaktere, lakják azt magyarok, szlovákok, vagy románok.”

A történeti munkákban, ahogy azt már fentebb említettük, Zsilinszky Mihály nemzetiségi kérdésekben alapvetően nem nyilatkozott, a nemzetiségi viszonyokat inkább semlegesítette és a korabeli Magyarország valóságában inkább harmonizálta. Ilyen szellemben írta meg egyháztörténeti munkáját is „a protestantizmus harcosáról” *Krman* Dánielről, ahol természetesen a vallási kérdés került előtérbe. A magyar eredeti szlovák nyelvű kiadását a sajtóban zajló vita. Zsilinszky a szlovák nyelvű kiadás előszavában reagált a „Kermann Dániel ev. Püspök élete és művei (1899)” című könyvének szlovák sajtóvisszhangjára. Leírta, hogy meglepte őt „felvidéki testvéreinek” reakciója a „Kermann” névhasználatot illetően, mivel többen a „Krmán” alakot védték. Szerinte azonban felesleges vitáról volt szó. Ezért nagy teret szentelt a Kermann névhasználat megmagyarázására, főleg a pozsonyi evangélikus líceum levéltára iratanyagáról írott tanulmánya alapján. A könyv szlovák kiadásában álláspontját azzal szemléltette, hogy következetesen használta a „Krmán” formát. *Krman* Dániel etnikai hovatartozását illetően következőképp nyilatkozott: „A Krmán család különben a Felvidék legrégebbi családjai közé tartozott. A család legkorábbi őseit, aki a XVI. század közepén élt, Tamásnak hívták Valószínűleg a németek lakta Német Prónából származott német volt, elnevezték őt Germánnak. Ebből származott a Kermann, szlovák rövidítéssel Krmán név”.

Zsilinszky történeti munkáját ez esetben is a korabeli dokumentumok lelkiismeretes feldolgozására alapozta. *Krman* Dániel sorsán keresztül – a pozitívista történetírás szellemében – sikerült bemutatnia a vallási összeférhetlenség szuggesztív képét és a korszak egész légkörét. A könyv szövegében általában

a „magyarországi evangélikusok” fogalmat használta, de bizonyos események kapcsán különbséget kellett tennie a szlovák, német és magyar egyházközségek között. Az 1732-ben, Halléban, *Krman* által kiadott cseh bibliával kapcsolatban Zsilinszky megjegyezte: „Tudnunk kell, hogy a felvidéki szlovák evangélikusok a mai napig is minden vallási írásukban és könyvükben a cseh nyelvet használják. Szűkebb értelemben vett szlovák irodalom nem létezett”.

Zsilinszky egyháztörténeti kutatáshoz (és nemcsak ahhoz) kapcsolatos viszonyát is jól jellemezte e munkájának néhány gondolata. Leírja például, hogy: „Az emberiség, ha lassan is, de biztosan fejlődik, a tisztább és emberibb gondolkodás felé, amely kifejeződését a protestantizmusban találja meg... erkölcsi kötelességemnek tartom megerősíteni, hogy minden, a magyarországi evangélikus egyház múltjáról szóló, művemben mindenek felett az igazságot kerestem és keresem.” Zsilinszky történelmi munkáiban, publicisztikájában, nyilvános szereplésében *Haan* Lajos ún. kettős identitás tézisének tartotta szem előtt, vagyis a szlovák származású és ugyanakkor mélyen öntudatos magyar hazafi identitását – megerősítve a magyar nyelv használatával a közösség közösségi és kulturális életében. Zsilinszky magyarországi nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos kétértelmű álláspontja tagadhatatlanul ellentmondásos volt, mivel soha nem szánta el magát a magyarsítás megnyilvánulásainak nyílt bírálatára. Akkor sem, amikor bizonyos esetekben személyesen támogatta a politikai, vagy társadalmi téren károsultakat. A dualizmus kori karrierje és azon tény ellenére, hogy történészként szinte csak magyarul publikált, azon a nézeten vagyunk, hogy mint jellegzetes személyiségnek határozottan helye van úgy a magyar, mint a szlovák kultúrtörténet lapjain. Élete a korszak szlovák értelmisége jó részének történetét példázza, amely a korabeli Magyarországon a tudatalatti, vagy tudatos önkéntes asszimilációra hajlott. Magyar történeti és politikusi pályája felívelő szakaszában tagadhatatlanul kapcsolatot jelentett a magyar és a szlovák kultúrkörök között. Mindkét kultúrára jelentős örökséget hagyott.

Kovács Anna fordítása